

Staroslavenski kult boga Sunca još i danas živi naročito u Bosni gdje su ga Bogumili za kratko razdoblje srednjega vijeka obnovili. Kod seljaka na Vlašić planini kod Travnika u Bosni još i danas nije običaj u jutro se prekrstiti ili izmoliti očenaš, nego se kod izlaska sunca okrenu prema istoku, rašire ruke i govore: »Pomozi nam žarko sunce i sveta nedjelja!« Franjevci su od vjeka ustajali protiv toga nekršćanskog običaja, ali ga do danas ne iskorjenišu.

Sveta životinja zoroasterske staroslavenske religije bijaše konj. Bijelci bijahu životinje Svetovidu, vranici Crnoboga. Ti su sveti konji služili napose za gatanje i proricanje budućnosti. Bogoslužje starih Slavena vršilo se većinom na vrhuncima brda, ili ako su bila u ravnici, na umjetno načinjenim humcima, nalik mogilama, pa su prema tome i vodili svete konje na ta mjesta. Kasnije, kad je staroslavenski kult zamro, sačuvala se samo uspomena, da su se na ona mjesta vodili konji, i tako su ta konjska imena ostala na tim mjestima, najčešće brdima, gorama i planinama. Dr. Pilar iznosi za to nekoliko interesantnih primjera iz nomenklature naših gora. Najinteresantnije je pak da se taj kult s konjima sačuvao u izvjesnoj formi u neposrednoj blizini Zagreba, u okolici Veleševa kod Orle, gdje je kraj Save dr. Pilar otkrio tragove slavenske mitologije. Na Sv. Tri Kralja tamo se sabiru konji iz cijele okolice, svečano okićeni, a u grivu im zapletu voštance. Tri puta povorka objaši crkvicu, nakon čega svećenik blagoslovi konje. Taj prastari običaj opisao je August Šenoa umjetničkim perom u svojoj poznatoj noveli »Mladi Gospodin«.

*

Zoroastrovska nauka pretočena u slavensku mitologiju formirala je slavensku dušu, odredila socijalnu strukturu i sklonosti Slavena. Tu je najvažnija pointa cijelog otkrića. Zoroasterov nauk religija je seljaka. On ističe seljaštvo kao ideal pravednoga života.

Seljak zemljoradnik je pravednik, dijete Boga Svijetla, suprotstavljen opakom nomadu razbojniku. Tu je sadržana i socijalna strana stare slavenske religije — religije seljaka ratara. I staroslavenski kult konja u vezi je s time. Zaratustra imao je na umu usavršiti i organizirati seljake protiv pljačkaških pohoda okonjenih nomada. Da seljak u boju bude dorastao okonjenom nomadu, mora je i sam biti konjanik. I tu je religijski kult konja trebao nadoknaditi ono što socijalni položaj seljaka sam nije donosio. »Prihvativši Zoroastrovu vjeru — kako veli dr. Pilar — Slovjeni su primili i nauk da je poljodjeljački život jedini bogougodan i dobar. I tako Slovjeni postadoše ono pleme, koje je u prvim stoljećima poslije Krista poput bršljanovih hvoja prekrilo velik dio Europe...«

Još stara vjera ucijepila je slavenskom čovjeku u dušu ljubav za rodno tlo, za zemlju crnicu, koja se vječno oplodjuje i obnavlja pod dodirima Sunca, dajući sreću i zadovoljstvo. Religija to bijaše mira, i pacifistička struktura značaja slavenskih naroda odatle crpe svoje izvore, tu je formiran slavenski nazor na svijet, koji manje više nepromijenjen ostaje kroz tisućljeća kao živa latentna sila. Kako pjesnik vidovito reče prije učenjaka:

»Što davno bijaše i sada je u nama!«

(Jutarnji list, Zagreb, 20/1931., br. 6922, 3.)

D. Kostić: I NAŠIM PRECIMA TAKO JE GOVORIO ZARATUSTRA

Po Pajsker-Pilarovim istraživanjima, iranski dualizam je osnova prethrišćanskoj veri starih Slovena

U posljednjoj svesci zagrebačkog Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slovena (knj. XXVIII, sv. 1, za 1931 g.) objavio je *Dr Ivo Pilar* vrlo interesantnu i značajnu studiju o pitanju i vrlo interesantnom i vrlo značajnom, naime »O dualizmu o vjeri starih Slovenceva i o njegovu podrijetlu i značenju.« O pitanju tom istom održao je zimus i prof. V. Čajkanović na Narodnom Univerzitetu beogradskom vrlo zanimljivo predavanje. Obojici je dao povoda praški prof. Jan Pajsker¹ raspravom svojom, štampanom g. 1928 u zagrebačkom časopisu Starohrvatska Prosvjeta pod imenom: »Koje su vjere bili stari Slovjeni prije krštenja?«

U toj raspravi Pajsker dolazi do zaključka: da je vera starih Slovena pre krštenja bila mnogoboška i dualistička, t.j. vera u dvojaka božanstva: *dobra i zla*. Dakle, slična veri Iranaca, poznatoj pod imenom *učenja Zaratustre*, koji je upravo tu primitivnu iransku dualističku veru literarno formulisao u Zendavesti, onako kao što je Mojsije starojevrejsku u Petoknjižju ili Hesiod jelinsku u Teogoniji i t. d. Dalje, ta sličnost između dualističke vere praslovenske i iranske nije slučajna, te je među njima upravo nešto više neko sličnost spoljašnja, jedno srodstvo unutrašnje, uzročno. Prasloveni su naime mnogobošku dualističku veru *primili neposredno od Iranaca*, s kojima su, mimo ostale evropske Indojevropljane, i u bližem jezikovnom srodstvu, jer čine s njima i azijskim Indojevropljanima jednu (»satem«) jezikovnu grupu; a s njima su, i po položaju u indojevropskoj i široj pradomovini, morali biti u neposrednom susedstvu. Svojom tezom prof. Pajsker je upravo samo oživeo u slavistici već ranije poznatu istu tezu, koju su naročito zastupali Čeh Hanuš i Rus Giljferding², donekle i Čeh Šafarik³ i Slovenac Krek, koji su je napustili uglavnom pod uticajem strane, nemačke i francuske nauke, koja je poricala i postojanje toga dualizma i vezu njegovu s iranskim, a doveli ga i van oličenja u poznijem bogomilstvu, u vezu sa hrišćanskim manihejstvom i drugim sličnim jeresima. Danas, glavni predstavnici slavistike, koji se bave i pitanjima o prethrišćanskoj veri slovenskoj, Čeh L. Niderle⁴ i Poljak A. Bričner⁵, ili potpuno odbacuju dualizam u vezi starih Slovena ili ga ograničuju samo na

¹ Peisker (op. prir.)

² Hilferding (op. prir.)

³ Šafarik (op. prir.)

⁴ Niederle (op. prir.)

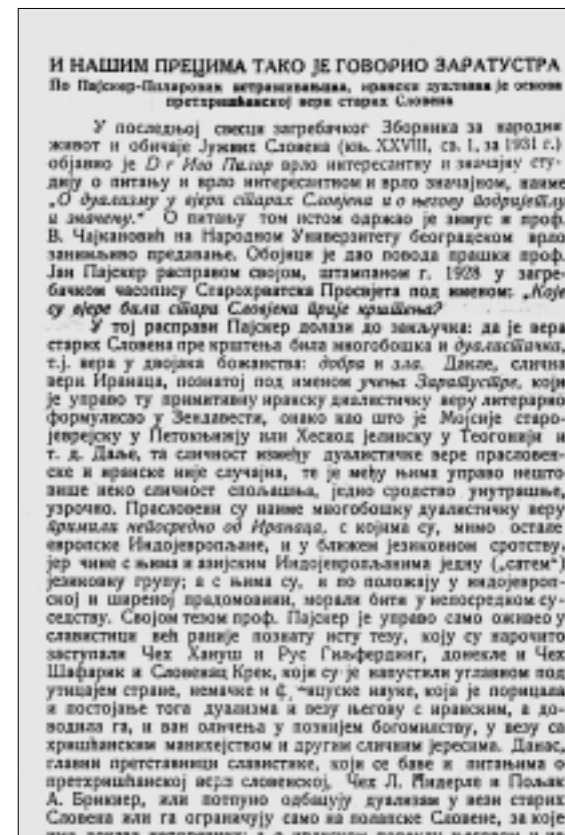
⁵ Brückner (op. prir.)

polapske Slovence, za koje ima dokaza neporečnih; a o iranskom poreklu njegovom i ne govore.

U dokazivanju svoje teze prof. Pajsker je primenio naročiti postupak. Glavni su mu dokazi toponomastički, zasnovani na proučavanju topografskih naziva. A tu je, opet, kabinetnom i arhivskom radu, proučavanju spiskova mesta i tačnih karata, pridružio, kao glavni, i terenski rad: neposredno proučavanje topografskih objekata, bez koga toponomastičko etimologisanje i nema uvek prave vrednosti, kako je i u »Vremenu« već napomenuto. Takvim postupkom u toku mnogih godina prof. Pajsker je utvrdio kako mnoga danas izobličena i beznačajna topografska imena na teritoriji slovenstva imaju »mitsko« značenje u vezi sa prethrišćanskom verom starih Slovena. Nalazio je u njima tragove staroverskih slovenskih svetišta, zapazivši u njima dualističko ustrojstvo sa stalnom, tipskom scenarijom: *s leve strane mesto, obično brdo, posvećeno bogu sunca, svetlosti i dobra, po sredini voda, ili vododerina bar, a s desne strane brdo, pećina ili gudura, posvećena zlom duhu, bogu tmine i zla*. Prema staroverskom molioću koji je okrenut svetištima licem uz reku, dođe svetište Sunca *desno* a zloduha *levo*. Od 32 primera tako nađenih dvojnih svetišta praslovenskih, što ih prof. Pajsker navodi većinom sa teritorije zapadnih Slovena i iz Štajerske, gde je najviše radio na terenu, uz nekoliko i s naše državne teritorije (na pr. kod Ljubišine »Skočidjevojke« kraj Petrovca, Kaštel-Lastve) — najubedljiviji su primeri pod br. 11 i 12. Ovo poslednje tipsko svetište nalazi se u Lužici blizu Budišina. U njemu su, a to je najznačajnije, očuvana i imena suprotno paralelnih bogova: Crnoga boga tame i zla (*Čarne boh*) i Beloga boga svetlosti i dobra (*Bile boh*), u imenu dva naspramna brda oko reke Elsbaha, od kojih prvo stoji *desno* a drugo *levo*.

Uz to je prof. Pajsker zapazio da se na mestima tih mogućih staroverskih slovenskih svetišta uvek nalazi broj veći nego obično poznijih hrišćanskih crkava, crkvice i kapela. U borbi sa starom verom hrišćanska crkva je, kao pobednica, naročito nastojala da ta poganska svetišta baš *hrišćanski osveti* podizanjem svojih svetišta. Isto onako kako je nastojala da imena staroverskih slovenskih bogova (Sventovida, Velesa-Volosa, gromovnika Peruna i dr.) istisne iz svesti pohrišćanjenih Slovena imenima slično imenovanih svetaca hrišćanskih (Sv. Vid, Sv. Vlah-Blaž) ili svetaca slične službe (Gromovnik Ilija), ili svetaca koji su se odlikovali borbom protiv zla i demona (Sv. Đorđe, Sv. Arhangel Mihailo i dr.) ili i imenom vrhovnog pobednika Spasitelja (Sv. Spasa). To je činjenica koju su utvrdili, ranije, i drugi mitolozi, i Francuz Leže, i najkritičniji, Poljak A. Brikner. Poznata je stvar da je u pohrišćanjenom Novgorodu podignuta crkva Sv. Vlasiju-Blažu baš na onom mestu gde je stajao pre toga oboreni kumir Volosov! — Tako su, eto, baš te veće ili manje »Svete Gore« hrišćanskih hramova, naročito ako je u njima bar kapela ili oltar posvećenih kome od gore istaknutih svetaca, otpisanih zamenika starovremenskim bogovima slovenskim, — postale jednom od indicija prof. Pajskera *gde* da traži staroverska svetišta.

Takvim postupkom on je uglavnom utvrdio dualističnost tih staroverskih svetišta, ali ne i *iranstvo* njihovo po poreklu. Zato se poslužio drugom jednom indicijom. On je, naime, zapazio da su često *u vezi sa tim svetištima* poznati među Slovenima, naročito među južnim, oni »devini« ili »devojački« ili »momini« kameni (stene, hridi) ili »Skočidevojka«, kao ona oknjiževljena u lepoj Ljubišinoj priči. A svuda su praćeni jednom tipskom legendom o čednoj devojci koja, gonjena od napasnika na

njenu čast (Turčina, obesnog plemića, u novije doba i — finansa!) skače u ponor, u vodu, ostavljajući mestu skoka svoje ime. To prof. Pajsker tumači ovako: Te su stene, kamenovi, brda u prethrišćansko doba bili posvećeni zloduhu, bogu zla, *Devi* («daevä»), kako se zvao *iranski*. (Trag mu ostao u našem *divu* po Rječniku Jugosl. Akademije.) Dok su se Sloveni držali stare vere, znali su i za pravo značenje te pozajmljene reči, *opšteg imena zloduha, zlom bogu*. Primivši pak hrišćanstvo, oni su zaostalim topografskim staroverskim nazivima, a tuđinskim još, tražili tumačenja s pomoću *svojih sličnih*, narodnih reči. U ovom slučaju našli ga u *devi, devojci, devici*, za koju su naknadno stvorili *tumačnu* legendu. (Onako kako su, dodajmo s naše strane, na pr. Mačvani selima: Štitaru, nazvanom po srednjovekovnom zanimanju seljana i Tabanoviću, Glušcima i Slepčeviću dali tumačenja u priči o Trojanu. O tim »devinim skokovima« (Jungfernsprung) kao indicijama za staroverska slovenska svetišta prof. Pajsker je g. 1926 na nemačkom objavio osnovnu raspravu o ovom pitanju. Njegovom izvođenju naše *deve* od iranskog »daeva« u topografskim nazivima, prigovorili su, naravno, slavisti lingvisti. S pravom, prema etimološkim zakonima našega jezika. Ali D-r I. Pilar ga dosta dobro brani napomenom da se od iranskog »daeva« do naše »deve« nije ni došlo »putem etimologije nego putem supstitucije pojmo-

va, narodu nametnute od organa hrišćanske crkve.« Samo, u tom slučaju, imali bismo očekivati na tim ranijim »devinim« svetištima hrišćanska svetišta *Deve Marije*, koja, naprotiv, ne vidimo tako jako zastupljena u broju hrišćanskih crkava poniklih na mestima svetišta pobeđene stare vere. Ipak će tu biti u pitanju etimologija, ali ne ona, recimo, ortodoksna, strogo fonetičkim zakonima našeg jezika propisana, ugratičena etimologija, nego ona gotovo jeretična »prostonarodna etimologija,« po kojoj i naš, kao i svi drugi narodi, i svojim zastarelim akamoli tuđim rečima kojim ne zna pravog značenja, gleda da nađe *našu sličnu reč jasnog značenja*. Tamo je, po toj prostonarodnoj etimologiji, čaši od *majolike* dao nam narod ime *milojka*, kao da mu je iz nje *milo* piti; tako je posle ratova u nas naročito omiljenoj muzičkoj napravi *harmonici-armonici* dato još jasnije ime: *ramunika*, ne po zakonima ortodoksne etimologije, po kojima je još u 13. veku i u tuđinskim rečima glasovna grupa *ar* pred suglasnikom menjana u — *ra* (tako se na pr. *Arbanija zove Rabanijom* u spisu Stevana Prvovenčanoga 1208—1216), nego po prostonarodnoj, uvek *živoj*, etimologiji, a prosto zato što se ta muzička naprava zaista, pri sviranju, *drži kajšem o ramenu*. Na ovu je etimologiju svakako i prof. Pajsker mislio, kad se nije hteo obazirati na prigovore filologa lingvista.

Još jednu indiciju za nalaženje staroverskih svetišta vidi prof. Pajsker u »konjskim gorama«, nazvanim po konjima odn. kobilama, posvećenima i dobrim (beli) i zlim bogovima (crni), a kojima su staroverski Sloveni gatali, proricali *kob*, na naročitim svetištima koja su i do danas sačuvala ta imena, dobivena po staroverskim »svetim« konjima.

Uz to još, svojoj šemi praslovenskih dualističkih svetišta prof. Pajsker misli da je našao prototip u jednom iranskom paru (br. 32), gde oko jedne pogranične reke s leva stoji gora *Mazdorán* (Ormazd) a s desna pećinasti *Karadag* (Crna Gora). I ime na glavnog božanstva dobra, Sunca: *Svorog* i *Sventovid*, prof. Pajsker uverljivo izvodi iz iranskih osnova *svar*-svetlost i *spento-vi-daeva* t. j. sveti-protivnik zloduha. Uticaj azijske iranske dualističke vere u Evropi, uopšte, prof. Pajsker tumači i time što su azijski nomadski upadači, i pre Huna i Avara, dovlačili sa sobom i pokorene iranske zemljoradnike, da im obrađuju osvojene zemlje, pa da se tako i zemljoradstvo raširilo po Evropi, naročito među Slovenima, kao najistočnijim.

Metod prof. Pajskera prihvatio je u potpunosti i primenio u istraživanju na našoj teritoriji D-r Ivo Pilar. On je i Pajskerovu raspravu preveo s rukopisa za Starohrvatsku Prosvjetu. U Pajskerovoj tezi našao je tek odgonetku svojim ranijim sličnim pretpostavkama, koje su mu se nametale pri razmišljanju: otkuda je u bogomilstvu naša dualistička vera u dobro i zlo istaknuta onako izrazito kako nije ni u jednoj istočnjačkoj hrišćanskoj jeresi s kojom se bogomilstvo dovodi u uzročnu vezu. On se, slično Jagiću (u Historiji književnosti naroda hrv. i srpskog), pitao »u čemu je bogomilstvo našem narodu *toliko prijalo, kojim li se svojstvom toliko podudarilo s naravi slovjenskom?*« I došao je na opravdanu pomisao: »Nije li neki dualizam u *prethrišćanskom vjerovanju starih Slovjena* bila ona *preispozicija balkanskih Slovjena za dualističko bogomilstvo?*« Poreklo tom slovenskom dualizmu u veri i dr. Pilar traži u iranskom, a pretpostavku svoju potkrepljuje nekolikim uzrocima: bliže jezikovno srodstvo Slovena s Irancima, zajedničko osnovno zanimanje: zemljoradnja, koju Za-

ratustra ističe kao pravednu nasuprot nomadskom razbojništvu, blizina i neposredno susedstvo pradomovine Slovena, u Južnoj Rusiji, sa pradomovinom Iranaca.

Pajskerov metod u istraživanjima na našoj teritoriji D-r Pilar je primenio onde gde je to mogao u potpunosti, t.j. proučavanjem topografskih objekata na samom terenu a ne samo po kartama, o čijoj se nepouzdanosti više puta uverio (str. 42), tražeći objašnjenja imenima i u geomorfološkim podacima (*Bjelovac* na Sunji: po naslagama beloga peska, str. 68), prihvatajući gdegod i lingvistička prostija tumačenja (*Velesovo* u Kranju: »vele selo,« 69), istražujući i proveravajući svuda narodne lokalne skaske vezane za topografske objekte. Radio je, dakle, s dovoljno kritičke obazrivosti, koja mu je, kao nelingvisti i amateru u slavistici, bila naročito i potrebna. Proučavanjima svojim D-r Pilar je obuhvatio Hrvatsku, celo Primorje naše i Bosnu i Hercegovinu, i južnu Sloveniju koju je već i prof. Pajsker proučavao.

Na tom terenu D-r Pilar je, pored nekoliko Pajskerovih, utvrdio i sam na 37 šema tih dualističkih staroverskih južnoslovenskih svetišta »više ili manje problematičnih« kako oprezno napominje. Među njegovim slučajevima nema doduše onako ubedljivog kao što je onaj prof. Pajskera pod br. 12, ali, ipak, dovoljan broj dovoljno uverljivih s tipskim indicijama, i udruženim. Takav je na pr. slučaj pod br. 4 sa gradom »*Bogočinom*« ili »*Vilin gradom*« kod sela *Bogetića* u srednjoj Dalmaciji, na reci Krki, levo, i manastirom »*Krkom*« (hram *sv. Arhandela*) i pećinom i *devojinom* stenom, desno. Pa br. 5 iz Bosne, kod Sarajeva, sa planinom »*Djevom*« i pećinama na desnoj strani Gračanice i *Bogovičkom* planinom, levo. Pa i br. 6 u zalivu Kaštela kod *Divulja* u Dalmaciji, i br. 8 kod Makarske sa *Sutvidom* i *Kmičem* oko Lokvice. Manje je, ipak, uverljiv slučaj pod br. 12 sa kapelom *sv. Vida* i ćuvikom *Velebit* i kapelom *sv. Mihaila*. Po uverljivosti, više vrede primeri pod br. 16, 22, 23, 29, pa naročito, 30 i 33 i 34.

U potvrdu Pajskerovoj i svojoj hipotezi o *iranskom* poreklu staroverskog dualizma južnoslovenskog i slovenskog, koji D-r Pilar ne smatra »sporednom i djelomičnom pojavom u vjeri starih Slovena, nego njezinom glavnom i osnovnom značajkom« (str. 75), on u završnoj, XII glavi svoje rasprave navodi nekoliko dokaza, pored ranije pomenutih već. Tu, prvo po prof. Pajskeru, napominje da istorija zna za više »vojničkih i političkih zahvata Irana na teritoriji Južne Rusije, od kojih je najpoznatija Darijeva vojna g. 513 pre Hr.« I dodaje, opravdano: »bilo bi upravo čudo, kad ne bi zajedno sa političkim, kulturnim i etičkim utjecajima djelovali i vjerski utjecaji sa Irana« (str. 76). Dalje upućuje na rezultate istraživanja jednoga Strigovskog⁶ u studiji »O razvitku starohrvatske umjetnosti« gde je *iranski* uticaj vidno istaknut; kao i na studiju D-r Luke Jelića »Hrvatski spomenici Ninskog područja« gde je to još vidnije. A sve je to još pouzdanije utvrdio prof. Strigovski za opštu slovensku umetnost u delu »Die altslavische Kunst« (1929). Dodajmo tome, i s naše strane, još i činjenicu da se poznati slovenski staroverski kult konja i bavljenja konjarstvom ne da protumačiti drukčije nego uticajem iranskim, prvenstveno *skitskim*.

Još neposredniju vezu između iranske i slovenske dualističke religije nalazi D-r Pilar u sličnosti između svetišta njihovih. I jedna su i druga na vrhovima brda, sma-

⁶ Strzygowski (op. prir.)

tranim za staništa bogova. Staropersijska »ajadana«, posebno zvana i »bagastana« (boga-stan) upravo su *kamenovima zagrađeni vrhunci*, i takvu ogradu, dosta oštećenu, D-r Pilar je našao i na Bogočinu (br. 4), koje je svetište ranije opisao i fra L. Marun u članku »Arheološki prilozi o religiji poganskih Hrvata« u Starohrvatskoj Prosvjeti.

Prihvatanjem ove Pajsker-Pilarove teze o staroj veri slovenskoj, D-r Pilar misli, opravdano, da se daje odgovor i na Jagićem još postavljeno pitanje: zašto je narodu našem bogomilstvo »tako prijalo,« ali neopravdano, da se odgovara i na pitanje: »zašto se Slovjeni svagdje u povjesti javljaju kao zemljodjelci?« To je svakako pre usvojeno terenom negoli verom.

Uz ovaj prigovor, evo još nekoliko, da budu skupa. Samo dualističko versko tumačenje sveta moglo je u Slovena ponići i samostalnim iskustvom, pojačanim tek i bliže formulisanim pod uticajem sličnog iranskog verovanja. I prof. Pajsker i D-r Pilar kao da izbegavaju spomenuti nesumnjive veze i dodire Slovena sa *Skitima*, takođe Irancima, možda zbog toga što su oni izraziti nomadi, tipski konjari; a njihovim se uticajem pre svega može objasniti kult konja i konjarstvo u Slovena. U traženju naših izvoda od iranskog »Deve« pouzdaniji su, ipak, oni u vezi sa »divom« (Divulje, Divljak, Divoš i dr.). Isto je tako etimološki manje pouzdano dovođenje imena *Vidalj*, *Videš*, *Vidoš*, *Viduša* i dr. u vezu uzročnu sa *Vidom* (sv. Vid: Sventovid), prema prostijem tumačenju koje ih dovodi u vezi sa glagolom *videti* (»brdo koje se ističe: *vidi*). Isti je slučaj i za imena: *Velebit*, *Veleš*, *Velez* i dr. i dovođenje njihovo u uzročnu vezu sa zlim, stočarskim bogom *Velesom*, mesto sa pridevom *veli* (veliki); kao i *Ladine*, *Ladovac* i dr. sa boginjom *Ladom*, kad je tu možda bliža veza sa *hladom*. Isto je tako vrlo nepouzdanost i dovođenje geografskih naziva, izvedenih od reči *konj* ili *kobila*, odmah u vezu sa staroverskim vračalištima putem »svetih konja«, naročito kad se zna da su mnoga mesta (sela, brda, dolovi) dobivali u srednjem veku imena prema *zanimanju* stanovnika: Štitari, Kopljari, Kolari, te i Konjari, Kobile i dr. Tek prisustvo i drukčijih indicija može smanjiti sumnjivost u ovim slučajevima. Ali, ni kabinetško toponomatičko etimologisanje ne vredi uvek bez proveravanja na terenu.

Uza sve te prigovore, ipak Pajskerova i Pilarova razlaganja, ako i nisu sasvim ubedljiva, vrlo su uverljiva.

I posle proučavanja D-r Pilara, ostao je veći deo naše nacionalne teritorije neproučen. Slavonija sa Sremom i Vojvodinom, uz Erdelj i Malu Vlašku, pune slovenskih topografskih naziva, pa sva Srbija, severna i južna, i Crna Gora sa Sandakom imaju tek da se prouče. Bugarska sa Trakijom takođe. Za Bugarsku, gotovo slučajno, nadoh u Jirečekovoj Istoriji Bugara (Prag, 1876) na str. 56 ovaj podatak, tako podešan kao da su ga Pajsker i Pilar naručili: »Zaharijev u delu Geografsko-istorisko-statističko opisanije na Tatar-pazardiškata kaza, Viena 1870, slika jedno značajno svetište kod sela Bojčova u Srednjoj Gori. Tu stoje, desno, na jednoj vulkanskoj kupi ruševine »Đurđeva gora,« ispod kojih zjapi ulaz u jednu ogromnu pećinu; levo, diže se visoka »S(a)nljiva mogila.« Između te dve uzvišice ističe izvor kraj jedne ogromne mermerne kupe na kojoj su, na dva mesta, uklesane šake ljudske s raširenim prstima. Tu blizu zeleni se lug, u čijoj senci rastu vilama (samodivama) posvećene ruže. Tu svake godine u dane Rusalija (o Duhovima) bezbrojni bolesnici po celu noć pod vedrim nebom, izvaljeni po lekovitom bilju i cveću, probde osluškujući da čuju odluku samodiva o njihovoj bolesti.

Ni najobimniji teren slovenski, na kome se očuvalo najviše tragova staroverskih u običajima narodnim, teren ruski, nije takođe proučavan u ovom pravcu. I po tome je ova Pajsker-Pilarova teza najvećim delom još problematičnija hipoteza. Uz to još, kod Rusa, gde bi apriori mogli očekivati najjači uticaj Iranstva, kao da je najslabije naglašen »osnovni« dualizam u staroj veri, koja se u njih uglavnom svodi na obožavanje prirodnih pojava kao i sve druge primitivne religije i vanindoevropske.

Pilarovo ukazivanje pak na neobičnu »prijalnost« bogomilstva narodu našem, kao predisponiranom za tu jeres ranijom »starom verom«, čini se opravdano, prema njime proučenom i protumačenom materijalu. Dalja proučavanja na nacionalnom terenu našem, kudikamo većem još, treba to da potvrde ili obore, prošire ili ograniče. A materijal bibliotetski i arhivski za to ogroman je. Pored registarskog u Rečniku mesta i, ranije, u Miličevićevoj Kneževini i Kraljevini Srbiji, u Rečniku Jugoslovenske Akademije, u specijalnim kartama geografskim i dr., najviše ga je i najrečitijeg u Cvijićevim »Naseljima,« u beogradskom Etnografskom Zborniku i zagrebačkom Zborniku za narodni život i običaje. Iz svega toga materijala može se, ipak dobiti samo uput za glavni rad, na samom terenu, za neposredno proučavanje dotičnih geografskih objekata i kritično proveravanje i nazivne etimologije i narodnih »mitova« o njima.

Na brzu ruku i bez naročitog traganja, ukazaćemo ovde samo na nekoliko momenata koji »obećavaju da zasluže pažnju.« Posle konstatacije Pajsker-Pilarove, da je pobedna Hrišćanska Crkva svetišta svoja podizala obično baš na mestima ranijih svetišta »pobedene« stare vere, sada nam se čini razumljivijim: zašto je na pr. Nemanja, najveći borac protiv jeresi i neznaboštva, za čije vlade, kako Domentijan (u izdanju Đ. Daničića, str. 30-31) kaže: »mrak idolskije lasti mnogobožja ot nas iščeze, kapišta razrušise se, idoli sakrušise se, besi pobegoše;« zašto je podigao onako velelepnu Studenicu u Starom Vlahu, baš u kraju, onda »pustom i lovištu zverem«, a gdje se i do danas očuvao tako veliki broj geografskih naziva sa mogućim »mitskim« značenjem, kao što su, po Miličeviću, uz planinu *Troglov* i blisku mu Jelicu sa *Rajcem*, sela: *Velas*, *Konjarevo*, *Bogutovac*, *Gostiradići*, *Vlasovo*, *Pakljenje*, *Vranjevo* i dr., po Vuku još: *Vidovo* i *Bezboge*. Isti slučaj, koji takođe možda neće biti slučaj, imamo i u Toplici, na terenu drugih značajnih zadužbina Nemanjinih: uz planinu *Božurnju* i *Vlahovo*, sela: *Devča* (2), *Crnatovo* (2), *Bogojevac*, *Bogunovac*, *Vranovci*, *Konjuvci* (2), *Konjina*, *Prpore*, *Crni Vrh*, *Belo Brdo*, *Blaževo*, *Vitoš*, *Perunika*, *Trebinje*, *Belonjik*, *Bogujevac*, *Svarča* (2), *Konjuša* (2), *Tmava* i dr. Da li možda i zidanje manastira kod *Peći* nije u vezi sa ranijim staroverskim svetištem, na koje bi ukazivali naziv dva sela pored *Peći*: *Crni Vrh* i *Trebovići*, spomenuta u žičkoj povelji St. Prvovenčanoga u Miklošičevim Monumenta Serbika str. 112.

Da li su i pozniji vladari naši, i u toj tendenciji, dizali svoje zadužbine? Ipak, veći broj hrišćanskih hramova, manastira u jednom kraju čini se da zaista ukazuje na mesta ranijih staroverskih svetišta. Takav slučaj izgleda da je u našoj Pocerini. Po severnoj i zapadnoj padini planine Cera ima ceo niz srednjovekovnih manastira kao: *Čekišina*, *Starac*, *Petkoviza* i *Radovašnica*. Ta indicija potkrepljuje se mitovima koji se vezuju za Cer, specijalno za ruševine grada *Trojana* na njemu (605 m.). Po Miličeviću taj car *Trojan*, koji je imao *tri glave*, bio je protivnik Suncu, čijeg se sjaja krio danju u svom gradu. Noću je odlazio u *Širin grad*, u Mačvi, gde je živio »narod što se klanjao bogu srebrenome.« Da bi oslobodio narod od tiranstva Trojanova, slu-

ga njegov, a to bio sv. Dimitrije (po njemu se i Sremska Mitrovica prozvala), prevari ga da ostane u Širinu do izlaska Sunčeva. Kad je Trojan vidio sunce, naže da beži, ali u Šitaru je izgubio štiti, u Glušcima je ogluveo, u Slepčeviću je oslepeo, u Tabanoviću mu se otopili tabani a u Desiću, pod samim Cerom, desilo mu se najgore: presviskao je. Ovu indiciju iz mita podupirali bi toponomastički podaci; nekoliko »mitska« imena iz neposredne okoline grada toga Trojana Troglava. Pod njim su s jedne strane *Konjušnjica* (433 m.), a s druge izvor *Deanovac*, a prema gradu s južne strane naselje *Tr(e)bosilje*. Pomenuta *Konjušnjica* vezana je poznije za ime Miloša Obilića Pocerca, koji je u mitovima lokalnim zamenio nekog ili kratkovidog (jednookog?) ili slepog diva, jer nehotice ubija buzdovanom, po jednoj versiji, sestru Vidu, po drugoj, nekog pustinjaka, te se kaje i zida manastire; a bavio se i konjarstvom. U konjarstvu mu je prethodio neki sličnoimeni *Adoš*, o kome se takođe još priča. Dosta se priča i o *Vidi*, koja je prema Kosaninom i Trojanovom gradu na Ceru, podigla svoj grad na *Vidojevici* (378 m.), na kojoj se jedan vrh zove *Bel*. Kako se vidi na poslednjem izdanju (g. 1930) karte 1 : 100.000 našeg Vojnog Geografskog Instituta, sekcija Šabac, između Vidojevice s Vidinom gredom i najbližeg joj ogranka Cera Trojanovim gradom takozvanog *Cerića brda*, teče potok *Stražanica*, tako da mu Vidojevica dođe s leva a Cer s desna. Tačno po šemi! Kad bi se sve to proverilo i utvrdilo i proučavanjem na terenu, možda bi smo tu mogli ponajpre utvrditi tragove nekog našeg staroverskog dualističkog svetilišta.

Prema podacima iz Miličevićeve Kneževine Srbije, trebalo bi proučiti i slučaj *Vidove svetinje* sa razvalinama nekog manastira na 10 minuta hoda od smederevskog sela Vodice, kraj puta za *Kaludericu*, a blizu i manastira *Koporina*. Ili, prejoš, slučaj na *Juhoru*, južno od Jagodine, sa *devojinom stenom* i »gradinom,« u vezi sa »crkvinom« na *Bogdanjskom brdu*, a s obzirom i na veći broj manastira iz 14 i 15 v., za dužbina Knez Lazareve dinastije. I t. d.

Još nešto. Kako i D-r Pilar napominje na str. 80, i pre njega je i fra L. Marun u članku »Arheološki prilozi o religiji poganskih Hrvata« u Starohrvatskoj Prosvjeti, god. III, str. 79-83, opisao tragove jednog staroverskog svetilišta slovenskog na Bogočinu Unešičkom u srednjoj Dalmaciji kraj reke Krke. Našao je na vrhuncu *kružnu ogradu od velikih otesanih kamenova*, pored koje je D-r Pilar otkrio i jednu nižu, veću, ali slabije vidljivu koja obuhvata prvu. To su jedini tragovi koji su se i mogli održati, pa i to retko, jer hramova samih, drvenih, nestalo je vrlo brzo kao i idola (»bovana«), nasilno rušenih i uništavanih.

Na tako jedno staroversko svetilište naših predaka kao da ukazuje i »gradina« jedna, koju u petoj knjizi beogradskog Etnografskog Zbornika, u »Naseljima,« u članku »Muma, Površ i Zupci u Hercegovini« na str. 1256 opisuje G. Obren Đurić-Kozić. Po njemu, kod sela Graba na Brveniku blizu jednog manastira, filijale Tvrdoša, »nalazi se na *krupno otesano kamenje poređano u krug* te izgleda kao gumno ili mlinica. O ovome se u narodu ništa ne priča.« Dodajmo da se u blizini jedan pašnjak zove *Konjušnjica* a jedan vis *Ilijino* brdo, što sve pojačava indicije da se tu može tragati za staroverskim svetilištem našim. Na ovo pak nalazište potsećaju neodoljivo oni »sjednici« što ih u sedamnaestoj knjizi istog Etnografskog Zbornika u studiji o Piperima prikazuje prof. J. Erdeljanović na str. 251, 262, 282 i dr. i fotografskim snimcima pod br. 15 i 16. Tamo je na pr. »sjednik u selu Crncima sastavljen »od velikog kame-

nja poređanog u krug, a u sredini je hladovito drveće.« Sedeći unaokolo na tom kamenju starešine domova drže svoje zborove, poslovne »sjednice«, a omladina svoje zabave. Glavna skupština starešinska drži se o sv. Iliji. I t. d. Nisu li i ti piperski »sjednici« ostaci, ili poznije imitacije, staroverskih svetilišta?

Budućim istražiocima naših staroverskih svetilišta *na terenu*, obraćamo pažnju na jednu indiciju pouzdaniju od ostalih toponomastičkih, po imenima geografskih objekata, naime na nazive u kojima se ističe praslovenska osnova *treb*. Po Miklošičevom Rečniku starog slovenskog jezika: *Treba* znači što i služba Božja, liturgija, misa, naravno, po primerima navedenim u M. najčešće i specijalno, mnogoboška prehršćanska *žrtva* i *kult idola* (idolorum cultus), a *trebište* što i oltar, hram, po primerima u M. najpre: besovski, Apolonov, idolski, i dr. Veliki je broj visova i reka naših, čiji su nazivi direktni izvodi te osnove »treb«, toliki da ih nije potrebno naročito navoditi. Po najnovijem *Imeniku mesta* ima na 40 tako izvedenih naziva samo za naseljena mesta, i to sa svih krajeva naše državne teritorije: 13 u Sloveniji, 9 u Bosni i Hercegovini, 7 u Srbiji, 5 u Hrvatskoj i t. d.

Vredelo bi ih proučiti, interesantne objekte snimiti. O rezultatima istraživanja izvestiti i eventualne snimke poslati bilo G. Pajskeru u Prag (Prof. Jan Peisker, Karlov Univerzitet, Prag), bilo D-r Ivi Pilaru, odvetniku u Zagrebu (Berislavića ul. 8), koji za to naročito mole.

(*Život i rad*, Beograd, god. IV/1931., knj. VII., sv. 44., 588-598; ćir.)